

Сергій Грабовський

«Ukraina Irredenta» Юліана Бачинського як ідейна вершина українського соціалізму останньої третини XIX століття

Аналізується специфіка українського соціалізму в контексті розвитку європейської соціалістичної теорії та ідеології на прикладі творчості Юліана Бачинського.

The specificity of Ukrainian Socialism in the context of development of European socialist theory and ideology of the example of creative work of Julian Bachunskij is analyzed.

В останню третину XIX століття на українських теренах починає розвиватися соціалістичний рух, причому в одній ритміці із загальноєвропейським соціалізмом. Звичайно, з певним запізненням «на старті» і спершу не у тих масштабах, що у передових країнах, але «тримаючи планку» в тому, що стосувалося власне соціалістичних ідей. Соціалістичний рух став частиною «навздоганяльної модернізації», яка останні 150 років визначає процеси на українських теренах. Ба більше: українські соціалісти не страждали на комплекс «особливого шляху розвитку», як, скажімо, чимале число російських соціалістів із їхньою апологетикою общини й «мужика-колективіста». Навпаки, українські соціалісти пропонували європейській соціалістичній думці певні ідеї (М. Драгоманов, С. Подолинський, І. Франко), які тим чи іншим способом впливали на розвиток міжнародного робітничого й соціал-демократичного руху. І від самого початку вони прагнули поєднати у своїй діяльності інтереси соціального й національного визволення.

Зайвим свідченням такої синхронізації розвитку стало одночасне з Європою й Північною Америкою святкування щойно заснованого робітничого свята 1 Травня у Львові 1890 року. На Галичині це можна було робити легально; а у підросійській Україні, навіть за відсутності елементарних демократичних свобод, це свято було підхоплене вже наступного року й проведене під виглядом великоднього зібрання на природі – з частуваннями, гармошкою, співами, танцями (після Великодня тоді неробочим був цілий тиждень). І ще одна важлива риса такої синхронізації: українські соціалісти брали активну участь у діяльності австрійських, польських, російських та інших робітничих та властиво соціал-демократичних організацій та їхніх легальних і нелегальних видань; це нерідко оцінювалося й оцінюється сьогодні вельми критично, але слід наголосити, що така практика відповідала ідеології як тодішнього соціалізму на загал, так і конкретно програмним настановам заснованого 1889 року Другого Інтернаціоналу.

З іншого боку, розвиток соціалістичного і робітничого руху в підросійській Україні відбувався швидше, ніж на інших теренах Російської імперії (за винятком Польщі). Скажімо, ідеї Маркса, за його власним свідченням, у науковому й публіцистичному середовищі Російської імперії першим почав обстоювати активний громадівець Микола Зібер. «Ще в 1871 році пан М. Зібер, професор політичної економії в Київському університеті, у своїй праці «Теорія цінності й капіталу Д. Рікардо» показав, що моя теорія цінності грошей і капіталу в її основних рисах є необхідним дальшим розвитком учення Сміта-Рікардо, – писав Маркс. – При читанні цієї цінної книги західноєвропейського читача особливо вражає послідовне проведення раз прийнятого суто теоретичного погляду» [4, с. 20]. Та М. Зібер був не тільки теоретиком, а й практиком: разом із М. Драгомановим, О. Кістяківським та іншими активними громадівцями після фактичної заборони Валуєвським циркуляром 1863 року української культурницької діяльності він започатковує

українську кооперацію, що включала різного роду кооперативні організації, які сам Маркс бачив як «перехідні форми від капіталістичного способу виробництва до асоційованого...» [5, с. 483–484]. Станом на 1870 рік в українських губерніях за активної участі громадівців діяла третина від наявних у Російській імперії кооперативних організацій. Прихильники започаткованого тоді громадівського, сказати б, ліберально-демократичного соціалізму, попри певний вплив на них ідей Маркса, не дотримувалися радикальних політичних поглядів, вважаючи за доцільне розв'язувати соціальні й національні питання шляхом запровадження конституціоналізму, виборчого права та широкої виробничої та споживчої кооперації. У цьому вони істотно відрізнялися від ідеологів російського «артільного», «общинного» соціалізму, які заперечували прогресивний характер розвитку ринкових відносин та запровадження парламентаризму.

Ідейним лідером цього напрямку, безумовно, був Михайло Драгоманов. Для українців, за Драгомановим, центром суспільного життя традиційно була громада. Отож слід прагнути відновлення її ролі у житті українського народу. Будь-яка централізована держава – чи то Російська імперія, чи то пропонувана Марксом диктатура пролетаріату – для Драгоманова була беззаперечним злом. Ідеалом же Драгоманов вважав стан «беззначальства» – системи добровільних асоціацій гармонійно розвинених осіб з обмеженими до мінімуму функціями примусу з боку самої асоціації. Федеративний устрій повинен стати етапом на шляху до такого суспільства. Тож українство, за Драгомановим, мало вести боротьбу за політичні реформи, демократію, за федеративний устрій держав, у яких на той час жили українці – Російської імперії та Австро-Угорщини. Драгоманов вважав самостійницькі гасла шкідливими, а максимумом, якого могли сягнути у близькому майбутньому українці, – культурну і територіальну автономію. У цій автономії вони мали мирно будувати соціалізм, у якого повинна була бути «українська одежа».

Близькими до громадівців, але більш радикальними у політичному сенсі були українські народники й народо-вольці. Наприкінці 1870-х – на початку 1880-х у програмних документах організації «Народна воля», у виконкомі якої значну роль грали соціалісти-українці, містилися положення не лише про ліквідацію самодержавства й перехід до парламентської форми правління, а й про трансформацію імперії у федеративний Загальноєвропейський союз з правом незалежності тих націй, які цього прагнуть. Ця версія соціалізму спиралася на визнання парламентаризму, місцевого самоврядування, свободи слова і друку, свободи віросповідання, свободи національного самовизначення. На судовому процесі після вбивства імператора Олександра II фактичний лідер «Народної волі» на тому етапі її існування, колишній «молодогромадівець» Андрій Желябов наголошував: «Ми – державники, не анархісти... Ми визнаємо, що уряд завжди буде, що державність неминує мусить існувати, оскільки існуватимуть спільні інтереси... Ми стоїмо за принцип федерального устрою держави... Як соціаліст я, звісно,

протестую проти всіх суспільних перепон, станових і класових, на яких ґрунтується можливість експлуатації людини людиною... Проте що стосується буржуазії, я не поділяю тої ворожої непримиренності, яка часто віднаходиться в наших лавах. Представники промислових класів не чужі нам, коли йдеться про здійснення у нас гарантій для розвитку свобод, прав особистості, освіти. Вони як і ми потребують падіння самодержавства, правосуддя, віротерпимості, знань, права формувати бюджет і контролювати та розвивати внутрішній ринок» [8]. Як бачимо, йдеться не про ранню версію тоталітарного соціалізму, як у деяких російських народників, а про своєрідний «демократичний соціалізм».

Тісно пов'язаними з діяльністю українських народників і народовольців були й перші на теренах Російської імперії робітничі організації, які виникли в Одесі (1875 рік) та Києві (1880 рік). Перша з них об'єднувала близько 250 робітників (українців, росіян, молдаван, поляків, євреїв) та мала назву «Південноросійський союз робітників». «Союз» публікував та поширював нелегальну соціалістичну літературу, а також заборонені революційно-демократичні вірші Т. Шевченка і М. Некрасова. Керували «Союзом» Євген Заславський – виходець із дрібної шляхти, який спочатку вів агітацію серед селян Полтавщини, а згодом, переїхавши до Одеси, зайнявся пропагандою серед робітників, та робітник Федір Кравченко. Проіснував цей нелегальний «Союз» менше року. Так само нелегальною була й друга робітнича організація – «Південно-російський союз робітників», який охопив своїм впливом майже тисячу робітників заводу «Арсенал» та Головних залізничних майстерень. «Союз» мав свою нелегальну друкарню. Організаторами цього «Союзу» за сучасної соціалістичною програмою були Єлизавета Ковальська та Микола Щедрін. «Південно-російський робітничий союз» вів агітацію не лише російською, а й українською мовою і мав репутацію організації «українофільської». Організація охоплювала своєю діяльністю не лише Київ і сусідні з ним містечка, а й Кременчук, Одесу, Ростов. Після піврічного існування керівники «Союзу» були заарештовані поліцією, а типографія розгромлена. Серед «другої хвилі» керівників «Союзу» була переконана українофілка Софія Богомолець.

У лавах громадівців починав свою діяльність і Сергій Подолинський, котрий у середині 1870-х роках задекларував створення Української соціально-демократичної партії. Як реальна організація ця партія так і не постала, залишившись на рівні підпільних гуртків однодумців, які працювали у межах революційного крила народницького руху, але емблематичним тут є саме намагання виокремлення української соціал-демократії із усеросійського політичного руху та спроба зробити це ще до утворення відповідних ідейно-політичних груп на власне російському ґрунті. Аналізуючи процеси постання української соціал-демократії, Подолинський писав: «...Якщо відносини між українофілами і радикалами великорусами [під російськими радикалами тут маються на увазі революціонери-соціалісти – С. Г.] бувають чи краще сказати бували дуже натягнутими, то майже єдина причина була – невизнання з боку великорусів українського народу за особливий народ, невизнання, що інколи знаходило свій прямий вираз, інколи ж опосередкований, напр., ходіння в малоруський народ без знання його мови... Тепер найкращі з радикалів великорусів згодні із цим цілковито і, бажаючи діяти на Україні, вивчають її мову, звичаї тощо...» [7, с. 239]. І далі: «Відношення [українських] соціалістів до західно-європейських, оскільки вони існують, те саме, що і радикалів... Питання про національність українофілами

розв'язується так само, як і західними соціалістами, тобто що національність являє собою дуже зручне групування для економічного самоуправління тепер, і, ймовірно, буде являти доти, доки будуть відмінності у мові та інші національні особливості... Цим, звичайно, ніяк не применшується значення всесвітньої федерації у всіх тих сторонах суспільного життя, які охоплюють вселюдські інтереси» [7, с. 243].

З невеликим запізненням, у середині 1870-х років розпочинається розвиток соціалістичного руху і в українському середовищі Галичини. Як зазначає історик Ярослав Грицак, «під впливом Михайла Драгоманова молоді українські політичні діячі Іван Франко, Михайло Павлик, Остап Терлецький та ін. наворачтаються до соціалізму. Так в українському таборі виникає ще одна, так звана радикальна течія. Її появу на політичній арені знаменував перший львівський судовий процес проти українських соціалістів (Івана Франка та його товаришів) 1877–1878 рр. Українські радикали видавали часописи «Громадський друг», «Дзвін», «Молот» (1878), «Світ» (1881–1882), вели пропагандистську роботу серед українських селян та робітників» [3, с. 76]. Галицькі українці-радикали, попри свою малу чисельність, зіграли велику роль у зміні ідеологічних основ та організаційних форм національного руху, у його модернізації та переведенні на новітні «європейські рейки». Вони виступали постійними збурювачами спокою у консервативно-традиційному галицькому суспільстві і змушували визначатися і діяти по-новому представників інших ідеологічних течій. А підготовлена за участі молодого Івана Франка «Програма галицьких соціалістів» (1881 рік) низкою тез нагадувала значно пізнішу Брюнську (1898 рік) програму австрійської соціал-демократії, отже, ідейно випередила її.

Загалом після розгрому народовольців і репресій проти зацілілих громадівців (перша половина 1880-х) у розвитку соціалістичного руху на території Наддніпрянщини настає певна пауза. Михайло Драгоманов, перебуваючи в еміграції, все більше схильється до лібералізму. Українські соціалісти у цей час фактично діють лише на Галичині. Не випадково саме там виникає перша справжня, тобто структурована й дієва, політична партія українських соціалістів – Русько-українська радикальна партія (1890 рік), тоді як у цей час на Наддніпрянщині найвищою організаційною формою діяльності соціалістів стає згуртована Іваном Стешенком «Група українських соціал-демократів» (1896 рік), яку підтримували, зокрема, Михайло Коцюбинський, Леся Українка, Павло Тучапський (останній пізніше перейшов до російських соціал-демократів). Саме на Галичині розгортається публічна полеміка з Михайлом Драгомановим і критика його ідей автономізму як таких, що не враховують стратегічні українські національні інтереси. Саме там у ті роки дискутується наріжна проблема соціалістичного руху України – яким чином оптимально поєднати соціальне й національне визволення. І саме там 1899 року конститується Українська соціал-демократична партія.

Першим, хто в новітній вітчизняній політичній думці поставив руба питання про незалежність України й обґрунтував потребу в цій незалежності, був галицький соціаліст Юліан Бачинський. Належну оцінку його ідеї, як видається, ще вповні не отримали, – і це попри те, що за останні 20 років про нього почали писати різні видання і була перевидана його основна книга «Ukraina Irredenta» («Україна уярмлена»), в якій на підставі аналізу соціально-економічного розвитку Європи та Галичині і Наддніпрянщини, зокрема, була чітко

окреслена й проаналізована об'єктивна потреба створення Української самостійної соборної держави.

Перш, ніж вести мову про ідеї Бачинського, кілька слів про його життєвий шлях. Народився він 1870 року; був одним із засновників Радикальної партії (1890), потім – Української соціал-демократичної партії (1899). 1895 року опублікував книгу «Ukraina Irredenta». Кілька років жив у США та Канаді. У 1918–19 роках був членом Української Національної Ради – парламенту ЗУНР. У 1919 році – представник УНР у Вашингтоні. Далі на еміграції у Німеччині. Брав участь у діяльності українського соціалістичного руху. 1932 року переїхав у Радянський Союз, мешкав у Києві, працював у редакції «Української Радянської Енциклопедії». Але вже 1934 року заарештований та засуджений на 10-річне ув'язнення у таборах ГУЛАГу, де й помер 1940 року.

Видається, такий життєвий шлях і політичні настанови пов'язані, з одного боку, з послідовним обстоюванням ідеї української незалежності, з другого боку, не менш послідовною прихильністю до лівосоціалістичної ідеології, до марксизму в його європейському вигляді, і зумовили те, що в ситуації 1930-х років Бачинський став «чужим серед своїх» серед усіх провідних політичних середовищ. Проте – і тут варто погодитися з тим, що пише львівський дослідник Ігор Бегай [2], і сьогодні концепція Бачинського становить не лише історичний, а й певною мірою практичний інтерес.

Перша теза, яку обґрунтовує автор книги «Ukraina Irredenta», – це те, що соціально-економічний розвиток як Галичини, так і Наддніпрянщини відбувається надзвичайно сповільнено, у деформованому вигляді, з великим відставанням від провідних європейських держав, що спричиняє зубожіння й страждання селянства та пролетаріату. Головна причина цього – те місце, яке об'єктивно посідають українські землі в імперіях Габсбургів і Романових. Йдеться про фактичний колоніальний статус з усіма його наслідками, в тому числі – масовою еміграцією представників трудових класів у пошуках кращої долі, що, у свою чергу, з кожним роком дедалі більше унеможлиблює у майбутньому нормальний економічний розвиток України, оскільки вона втрачає свої найкращі трудові ресурси.

Друга теза книги полягає в тому, що у Європі нормальний економічний розвиток відбувався через створення національних держав, в яких буржуазія здобувала якнайкращі умови для розвитку своєї справи, оскільки власна держава забезпечувала «своїй» буржуазії всі потрібні їй заходи протекції. Буржуазія повинна бути економічно зацікавленою у державності своєї нації, оскільки це забезпечило б їй сильнішу позицію на світовому ринку. Бачинський наголошує: «Буржуазія, національна ідея і національна держава – се вплив економічної еволюції, дитина капіталістичної продукції» [1, с. 71]. Цей висновок дослідник ілюструє прикладами з історії формування буржуазних держав в Іспанії, США, Франції, Німеччині, Італії і т. д. Він прагне довести, що рівень національно-державницької свідомості того чи іншого народу залежить від рівня його економічного розвитку.

Третя теза, розгорнута й обґрунтована в книзі «Ukraina Irredenta», полягає в тому, що провідною верствою у здобутті Україною незалежності має стати національна буржуазія. Адже наприкінці XIX століття українська буржуазія не витримувала конкуренції з австрійською і польською, у випадку Австро-Угорщини, і російською і знов-таки польською, у випадку Російської імперії. Потенційно всі українські землі становлять економічну цілісність, стверджує Бачинський, а «єдності економічній мусить відповідати єдність політична»

[1, с. 146]. Задля цього на Галичині українські національні змагання потрібно перевести з культурницької у політичну площину, а на Наддніпрянщині інтелігенція мусить наполегливо працювати над піднесенням національного духу. «Попри боротьбу з російським абсолютизмом, потреба будити серед української суспільності в Росії, наскільки се лише можливо, і думки про політичну самостійність України» [1, с. 162]. Не в останню чергу тому, що насувається загроза «можливої в найблизшій часі загально-європейської війни» [1, с. 88], наслідком якої стане розпад і Росії, і Австро-Угорщини внаслідок революцій, – і до цього слід бути якнайкраще підготовленими.

Четверта теза книги така: «Боротьба за політичну самостійність України не відноситься також виключно до Українців-народу, а взагалі, до всіх, що замешкують Україну, без огляду на те, чи се автохтон-Українець, чи колоніст: Великорос, Поляк, Жид чи Німець. Спільний інтерес з'українчить їх, змусить їх усіх стати українськими «патріотами» [1, с. 95]. Інакше кажучи, йдеться про формування модерної української національної спільноти на ґрунті не розмов про неї, а спільних політичних дій.

Нарешті, у п'ятій тезі Юліана Бачинського йдеться про те, що тільки шляхом унезалежнення України її трудящі маси зможуть здобути собі заможне і вільне життя. Він обґрунтовує те, що «гнет і визиск економічний» слабшої нації з боку нації сильнішої, поневолювача чи відвертого колонізатора, веде за собою гноблення національно-культурне і національно-політичне. Автор книги «Ukraina Irredenta» наголошував, що здійснення соціалістичних ідеалів він вважає можливим через попереднє здобуття політичної самостійності українського народу. При цьому у майбутньому Україна може стати повноправним членом європейської чи всесвітньої федерації вільних народів, але шлях до такого об'єднання лежить лише через повне унезалежнення.

Цих настанов Юліан Бачинський продовжував дотримуватися і пізніше, після початку Української революції 1917–21 років; більшовицько-радянська влада в Україні, на його думку, повинна була стати перехідним етапом на шляху побудови Української держави, яка найкраще забезпечить потреби «національно-свідомого народу». А далі вже можливий і соціалістичний союз усіх європейських націй, проте до такого союзу Україна повинна дозріти як цілком самостійний член співдружності націй, а не як «раб Москви». Ясна річ, з такими поглядами Бачинський в СРСР був приречений на знищення.

Звичайно, певні комплекси ідей «Ukraina Irredenta» застарилися. Але, видається, актуальними, хоча й дискусійними, залишилися настанови щодо провідної ролі національної буржуазії у творенні суверенної Української держави, – такої ролі, яку, втім, сама ця буржуазія зіграти негідна без постійного тиску з боку інтелігенції, без постійної просвітницької роботи і без залучення, говорячи сучасною політичною мовою, структур усього громадянського суспільства. Так само й ідея щодо стрижня, навколо якого має відбуватися формування й розвиток модерної української нації. А ще наврод чи застаріла загальна думка про те, що ліві політичні сили повинні ставити на перше місце незалежність України, а потім уже союзи з Москвою чи з будь-ким.

Отже, за останню третину XIX століття український соціалістичний рух пройшов шлях від гуртків до створення соціал-демократичної партії та від автономізму до обґрунтування незалежності України з позицій марксизму.

1. *Бачинський Ю.* Україна irredenta / Юліан Бачинський. – 3-е вид. – Берлін: Вид-во української молоді. – 1924. – 237 с. 2. *Бегей І. І.* Суспільно-політичні погляди Юліана Бачинського: автореф. дис. ... канд. політ. наук / І. І. Бегей. – Львів, 1999. – 20 с. 3. *Грицак Я.* Нарис історії України. Формування модерної української нації / Ярослав Грицак. – К.: Генеза, 1996. – 360 с. 4. Речь Андрея Ивановича Желябова на процессе по делу о 1 марта 1881 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vivovoco.rsl.ru/VV/PAPERS/HISTORY/REVOL/>

SPEECH.HTM. 5. *Маркс К.* Капитал. Т. 1 / Карл Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – [2-е изд.]. – Т. 23. – М.: Издательство политической литературы, 1960. – 920 с. 6. *Маркс К.* Капитал. Т. 3 / Карл Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – [2-е изд.]. – Т. 25, Ч. 1. – М.: Издательство политической литературы, 1961. – 554 с. 7. *Подолінський С.* Лист до В. Н. Смірнова в Лондон / Сергій Подолінський // Листи та документи / Упорядники: Р. Сербин, Т. Слюдикова. – Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – К., 2002. – 422 с.

Ігор Гринів

Запит на харизматичне лідерство в українському культурно-історичному контексті

Розглянуто культурно-історичні передумови для реалізації сценарію харизматичної легітимації у вітчизняному контексті. Визначено той тип харизматичного лідерства, який має найбільші шанси бути реалізованим в Україні.

The article deals with cultural and historical preconditions of charismatic leadership in Ukraine. The type of possible charismatic legitimacy in Ukraine is defined.

Згідно з теорією політичної харизми, культурні особливості одних спільнот є більш сприятливими для появи харизматичних лідерів, ніж інших. У зв'язку з цим, розглянемо традиційні форми української культури та спробуємо визначити їх вплив на можливість та імовірність явища політичної харизми на вітчизняному ґрунті.

Найбільш стійкі риси культури, що мають природно-психологічне коріння, а відтак виступають формотворчим чинником в культурогенезі, утворюють специфічний комплекс явищ, що досліджується під назвою національного характеру, національної вдачі, менталітету тощо. Намагання узагальнити різноманітні уявлення та відомості з історії народів у цілісних характеристиках їхньої культурної індивідуальності зустрічаємо у творах філософів романтичного напрямку, зокрема, в «Ідеях до філософії історії людства» Гердера. Пізніше, особливо під впливом розвитку етнографії, літературних шкіл романтизму, переосмислення історичних уявлень в напрямку їх міфологізації на романтично-народницькій основі, поняття національного характеру набуло широкого розповсюдження та призвело до появи концептів національного духу (Гегель), культурно-історичного типу (Данилевський), цивілізації (Шпенглер) та ін.

Спроби окреслити український національний характер як цілісність з'являються з розвитком етнографії та початками національної літератури й історії в першій половині XIX ст. і надали образ національної індивідуальності неодноразово переосмислюється і коригується. Вже у анонімній «Історії Русів» та в «Енеїді» й «Наталці Полтавці» Івана Котляревського можна знайти елементи оповіді, що прямо стосуються рис вдачі українців. Важливі для розуміння політичної культури українців спостереження залишив у своїй праці французький інженер і мандрівник Гійом Левассер де Боплан.

Нового змісту, забарвленого романтичною концепією народності, цей образ набуває в творі «Запорожская Старина» Ізмаїла Срезневського, а також у поезіях представників уманської школи польської літератури (Залеський, Гоцинський, Грабовський) [12, с. 194–197].

Невдовзі з'являються і перші концептуалізовані описи національного характеру, сформовані під впливом етнографічно-історичних джерел та побудованих на їхній основі художніх творів. Авторами цих описів протягом усього XIX сторіччя стають такі знакові для своєї епохи культурні діячі, як Микола Гоголь, Михайло Максимович, Микола Костомаров, Іван Нечуй-Левицький, Іван Франко та ін. Не менш багатим на студії з національної характерології було і XX ст., цьому

предмету присвятили свої спеціальні розвідки О. Кульчицький [9; 10], В. Храмова [15], П. Гнатенко [3], тією чи іншою мірою торкалися питань національної культурної та політичної індивідуальності Микола Хвильовий, Юрій Липа, Дмитро Донцов, Євген Маланюк та багато інших знакових українських мислителів та майстрів художнього слова.

Одним з перших дає своє визначення українському характеру Микола Гоголь. У невеликому есе «Взгляд на составление Малороссии» (1832), що задумувалося як передмова до масштабного історичного твору, він формулює концентроване розуміння національної індивідуальності українців, що мала визначальний вплив на їхню культуру, традиції та інститути: «Сполучився народ, що вірою і місцепроживанням належить Європі, але, разом з тим, за способом життя, звичаями, костюмом, цілком азіатський, народ, в якому так дивно зіткнулися дві протилежні частини світу, дві різнохарактерні стихії: європейська обережність і азіатська безтурботність, простодушність і хитрість, сильна діяльність і страшенні лінощі та розкошування, прагнення до розвитку і вдосконалення – а разом з тим бажання здаватися таким, що легко важить будь-яким вдосконаленням» [4, с. 26].

Певною мірою перегукується з цією характеристикою думка Боплана про козаків, яких француз вважає такими, що «не прагнуть до великого багатства, але надзвичайно кохаються у своїй свободі, без якої не уявляють життя: саме через це вони такі схильні до бунтів та повстань проти місцевих вельмож, як тільки відчують утиски. Тому рідко минає 7–8 років без того, щоб вони не бунтувалися і не піднімалися проти них» [2, с. 32].

Цей образ українця як людини суперечливих станів та імпульсів, значною мірою спонтанної й непередбачуваної, але в той же час обережної й помисливої, пройшов через багато творів художньої літератури і філософських, культурологічних та політичних рефлексій, при цьому викликаючи в їхніх авторів різні оцінки – від захоплення і звеличення до скепсису і навіть розпачу.

Спільним для абсолютної більшості студій з української характерології є визнання переважання емоційно-почуттєвих аспектів життя та відповідне зменшення ролі чинника раціонально-вольового в порівнянні з почуттєвими. Ця особливість національної вдачі призводить до «пересунення цілості психічної структури в напрямку несвідомого психічного життя, що тісно пов'язане з почуттєвим» (О. Кульчицький). При цьому дослідники констатують життєствердний та здоровий у своїй основі підхід українців до явищ навколишнього світу, що, за сприятливих умов, дозволяє їм сформувати гармонійне